Sonda do české slovotvorby: Substantiva utvořená od sloves nebo slovesa utvořená od substantiv?

Jarmila PANEVOVÁ(1), Magda ŠEVČÍKOVÁ(2)

(1) (2) Univerzita Karlova, Matematicko-fyzikální fakulta, Ústav formální a aplikované lingvistiky, Praha

Résumé : La formation des mots en tchèque est un système très riche. Bien qu'il soit relativement bien décrit, il existe des endroits qui n'ont pas encore été traités. Patrice Pognan a abordé plusieurs d'entre eux, souvent avec des éclairages originaux intégrant les aspects synchroniques et diachroniques. Le problème qui nous intéresse ici est la détermination de la direction de la dérivation entre le verbe et le substantif. Alors que dans la grande majorité des paires, déterminer la direction de la dérivation n'est pas difficile, cf. *učit* > *učitel* ou *hořet* > *hoření*, dans le cas des paires verbe – substantif avec un suffixe dérivationnel zéro, les descriptions existantes sont loin d'être unanimes. Dans cet article, nous étudierons la relation (a) verbe > substantif verbal avec le suffixe zéro et les paires formellement proches avec la direction dérivationnelle opposée (b) substantif sans suffixe > verbe.

Mots-clés : linguistique, système dérivationnel tchèque, substantif verbal tchèque, verbe tchèque, substantif tchèque

1 Úvod

Český systém slovotvorby je bohatý a rozvětvený, je však poměrně dobře popsaný (Dokulil 1962, Daneš a kol. 1967, Šmilauer 1971, Rusínová 1978, Hauser 1980, Osolsobě 2016 a další). Přesto se najdou místa, která dosud zůstala nezpracována; několika z nich se věnoval jubilant, často s originálními vhledy integrujícími aspekty synchronní s diachronními (za všechny jmenujme alespoň Pognan 1999, 2007, nebo Pognan – Panevová 2013). Jeho pozornost je věnována mj. morfonologickým alternacím, jejich systému a jejich historickému původu a také problematice cizích slov, obou těchto témat se náš příspěvek také okrajově dotýká.

Problém, který nás zde zajímá, je určení směru tvoření mezi slovesem a substantivem. Zatímco ve velké většině dvojic není stanovení směru utvoření obtížné, srov. *učit* > *učitel* nebo *hořet* > *hoření*,[1] v případě dvojic slovesa a substantiva s nulovou odvozovací příponou nejsou stávající popisy zdaleka jednotné. V této studii se zabýváme vztahem (a) sloveso > slovesné substantivum s nulovou příponou a formálně blízkými dvojicemi s opačným směrem (b) bezpříponové substantivum > sloveso.[2]

K prvnímu, deverbálnímu typu bývají řazena substantiva s dějovým významem (př. *skok* < *skočit*, *sběr* < *sbírat*), protože dějovost je považována za význam vyjadřovaný primárně slovesem. Tato substantiva, která se základovými slovesy sdílejí pouze kořen (a případně předponu), ovšem nepřebírají kmenotvornou příponu slovesa, tak v češtině patří k menšině utvořenin, které odporují základnímu pojetí derivace jako slovotvorného procesu, při němž se základové slovo kombinuje s derivačním afixem a tím dochází k narůstání jeho „fonetické hmoty“ (Iacobini 2000: 866). Oproti tomu u sloves, která se vztahují k substantivům referujícím k předmětům, v zásadě není pochyb o směřování tvoření od substantiva ke slovesu (srov. *sůl* > *solit, láhev* > *lahvovat*).

Ve slovotvorných příručkách a mluvnicích ovšem najdeme běžně případy, které jsou co do směru tvoření hodnoceny různě. Například hojně citované substantivum *lov* je u Daneše a kol. (1967: 594), Dokulila (1968: 223) a Dokulila a kol. (1986: 292) chápáno jako deverbativum a takto je zachyceno i ve *Slovníku spisovné češtiny* (Filipec a kol. 1998; srov. (1)). Popis ve *Slovníku spisovného jazyka českého* (Havránek a kol. 1960–1971) svědčí ale spíše o tom, že je tato dvojice interpretována jako tvoření denominální (2). Tyto příklady nejsou zdaleka ojedinělé, jedná se právě o substantiva zahrnující dějovost ve svém významu, u kterých často selhává i lingvistická intuice; srov. *dotaz – dotázat se, pláč – plakat*.

(1) (a) *lovit* = „zmocňovat se zvěře a ryb“
(1) (b) *lov* = „lovení zvěře a ryb“
(2) (a) *lov* = „stíhání a zmocňování se zvěře“
(2) (b) *lovit* = „provádět lov“

2 Kritéria pro stanovení směru tvoření u bezpříponových substantiv

Ačkoli starší i novější mluvnice tvoření bezpříponových substantiv od sloves a tvoření sloves od (bezpříponových) substantiv uvádějí jako různé slovotvorné typy, otázka, o jaká kritéria by se rozlišení těchto typů mělo soustavně opírat, většinou vůbec není kladena nebo je ponechána otevřená (Dokulil a kol. 1986: 416). Najít obecně platná kritéria pro určení směru tvoření ve zkoumaných dvojicích bezpříponového substantiva a slovesa je skutečně obtížné.

V případě těchto dvojic nelze vycházet z morfematické stavby slova základového a motivovaného: foneticky nerealizovaný slovotvorný sufix neumožňuje motivovaná bezpří-

[1] Symboly > a (dále v textu) < označují směr tvoření.

[2] Pro zjednodušení neuvádíme dvojice se substantivy s nulovou příponou, avšak nenulovou koncovkou (srov. koncovku *-a* ve dvojici *barva* > *barvit, zábava* < *zabavit*, nebo *-o* v *pádlo* > *pádlovat*), i když se domníváme, že se chovají obdobně jako páry, které zde analyzujeme.

Published in : JAMBOROVA LEMAY, Diana ; PEREIRA, Christophe ; ŠMILAUER, Ivan (dir.), *Des langues calculables à l'homme incalculable. Hommage à Patrice Pognan*, Editions des archives contemporaines, ISBN: 9782813004260, doi: 10.17184/eac.9782813004260

ponová substantiva odlišit od nemotivovaných bezpříponových substantiv. Není zde aplikovatelná ani základní hypotéza ohledně délky utvořeniny vzhledem k jejímu základovému slovu (viz výše). Pro slovesa nelze využít jejich zařazení do slovesné třídy, protože kmenotvorné přípony nejsou v češtině spojeny s jedním či druhým směrem tvoření a stejné přípony jsou tak doloženy ve slovesech základových i motivovaných; srov. příponu *-i-* v nemotivovaném *skočit* i v evidentně denominálním *solit*.

Určitým vodítkem mohou být hláskové alternace v těchto dvojicích. Jak poukázal Millet (1958) a jubilant rozpracoval v kontextu automatické analýzy češtiny, v kořeni deverbálních substantiv (ve slovesném kořeni) při skloňování nedochází k alternacím vokálů (př. *výběr – výběru*) a tím se liší od substantiv nemotivovaných (s nominálními kořeny), u nichž vokály v kořeni při skloňování alternují (*sníh – sněhu*); najdou se ovšem i protipříklady jako nemotivované *cíl – cíle* nebo *hřích – hříchu* bez alternace. Odlišení deverbální a denominální slovotvorby mohou pomoci také alternační vzorce v předponě: zatímco deverbální bezpříponová substantiva mívají v porovnání se základovým slovesem předponový vokál prodloužený (*únos* < *unést, záběr* < *zabrat*), při tvoření slovesa od substantiva s dlouhým vokálem v předponě se alternace neuplatňuje (*účet* > *účtovat, zápas* > *zápasit*). Na substantiva s krátkým vokálem v předponě ani substantiva bez předpony (př. *přesun, skok, sůl*) ovšem toto kritérium aplikovat nelze.

Dalším kritériem, které je zmiňováno v souvislosti se slovotvorbou obecně (Dokulil 1962: 109, Sambor 1975, Furdík 1978 nebo Panocová 2017) a probíráno specificky v souvislosti s analogickými případy konverze v angličtině (srov. Marchand 1964 a navazující anglistickou diskuzi), je frekvence slov v posuzovaném páru. Vyšší frekvence je očekávána u slova, které je v dané dvojici slovem motivujícím, protože je typicky morfematicky jednodušší (což ve sledovaných dvojicích v češtině ani u konvertovaných slov v angličtině nutně neplatí) a sémanticky širší, nižší frekvence se naopak čeká u slova motivovaného jakožto slova morfematicky komplexnějšího a významově specifičtějšího. Aplikovatelnost tohoto kritéria je ovšem významně ovlivněna homonymií a polysémií: protože v dostupných korpusech nejsou slova významově disambiguována, frekvenční údaj pro homonyma zahrnuje frekvence pro více významově nesouvisejících slov (srov. *box* v (3a) a (3b), sloveso ve (3c) ovšem patří pouze k (3b)), ani – opět nutně souhrnná – frekvence polysémních slov není porovnatelná s frekvencí utvořenin, pokud se vztahují pouze k některému z významů; srov. *gril* ve (4a) a (4b) a sloveso ve (4c) související pouze s prvním významem nebo *surf* v (5a) a *surfovat*, které kromě (5b) získalo i význam metaforický (5c).

(3) (a) *V osmi sprchovacích boxech se mylo čtrnáct zaměstnankyň.*
(3) (b) *Miloval zbraně, vynikal v boxu a karate.*
(3) (c) *Boxoval jste někdy?*
(4) (a) *Zrovna jsem dal na gril slaninu.*
(4) (b) *Vzal tě do grilu na sedmé avenue.*
(4) (c) *Tři druhy masa se grilovaly na žhavých uhlících.*
(5) (a) *Po hladině Seiny se prohánělo mládež na surfech.*
(5) (b) *Na Baltu nikdo nesmí plachtit nebo surfovat.*
(5) (c) *Večery jsem tedy trávil s internetem a surfoval po inzerátech.*

Published in : JAMBOROVA LEMAY, Diana ; PEREIRA, Christophe ; ŠMILAUER, Ivan (dir.), *Des langues calculables à l'homme incalculable. Hommage à Patrice Pognan*, Editions des archives contemporaines, ISBN: 9782813004260, doi: 10.17184/eac.9782813004260

Z absence rozlišovacích kritérií a jejich potřeby při analýze autentického korpusového materiálu vychází studie Ševčíkové (2021). Analýzou 250 dvojic bezpříponového substantiva a slovesa, jejich mluvnického a lexikografického zachycení a strukturních rysů dospívá k tomu, že slovesa motivující bezpříponová substantiva a slovesa motivovaná bezpříponovými substantivy se liší ve způsobu tvoření vidového protějšku. Slovesa sloužící ve zkoumaných dvojicích jako základová tvoří vidový protějšek záměnou kmenotvorné přípony. Slovesa utvořená od substantiv vidový protějšek utvořený sufixem nemají a jsou perfektivizována připojením předpony. Tento rozdíl byl následně testován jako kritérium pro určení směru tvoření: existence vidové dvojice s rozdílnými kmenotvornými příponami je interpretována jako indikátor tvoření deverbálního substantiva (*skok* < *skočit:skákat*, *návrh* < *navrhnout:navrhovat*), zatímco absence sufixálního vidového protějšku svědčí o opačném směru tvoření (*sůl* > *solit, zápas* > *zápasit*).

3 Směr tvoření u domácích bezpříponových substantiv a příbuzných sloves

Bezpříponová substantiva utvořená od sloves jsou v mluvnicích uváděna jako jeden typ dějových substantiv, také slovesa tvořená od substantiv (bez přípony i s ní) jsou tříděna podle sémantického vztahu v zasažené dvojici, viz např. Štícha a kol. (2013) nebo Šmilauer (1971), kde však sémantické typy motivovaných sloves nejsou omezeny na typ tvoření, který zde sledujeme, ale jde zde o formálně značně rozmanitou třídu tvoření sloves ze substantiv. Na příkladech dvojic z různých sémantických skupin nyní probereme kritéria pro rozlišení směru tvoření uvedená v předchozím oddílu, nejprve u sloves domácích (zdomácnělých), v oddílu 4 pak u sloves přejatých – snad nám jubilant odpustí, pokud se v tomto hodnocení odchýlíme od hranice, která by byla vytyčena jeho algoritmem pro automatické rozpoznávání cizích slov v češtině (Pognan 1983).

3.1 Substantiva s významem děje nebo výsledku děje

Bezpříponová substantiva s dějovým významem jsou probírána spolu s významově blízkými utvořeninami s foneticky realizovanou příponou: jednak substantivy na *-ní / -tí* (př. *zásah – zasáhnutí / zasažení, zasahování*; *skok – skočení, skákání*), která ve své morfematické struktuře zachovávají kmenotvornou příponu slovesa, jednak substantivy s příponami *-ba, -ka, -ek* nebo *-ot* bez slovesného tématu (př. *setba, prohlídka, polibek, hukot*); právě na základě této analogie se pak ve struktuře bezpříponových substantiv předpokládá přípona nulová (Štícha a kol. 2013: 145nn.). Dějový význam ovšem mají i substantiva jako *závod, boj, žert* ad., která Štícha a kol. (2013: 226nn.) uvádí jako základová pro tvoření denominálních sloves. Sémantické kritérium není pro vysvětlení dvou směrů tvoření u dějových substantiv dostačující, spolehnout se nejde ani na frekvenční údaje. Nicméně u bezpříponových substantiv s předponou obsahující vokál schopný alternace můžeme ukázat, že se zde realizují různé alternační vzorce a skutečně se jedná o různé typy tvoření; srov. dloužení v předponě v deverbální dvojici *zásah* < *zasáhnout* vs. zachování délky v denominální dvojici *závod* > *závodit*. Bez ohledu na přítomnost a typ předpony pak lze zjišťovat, jak daná slovesa tvoří vidové protějšky. O deverbálním tvoření svědčí tvoření vidového protějšku příponou

Published in : JAMBOROVA LEMAY, Diana ; PEREIRA, Christophe ; ŠMILAUER, Ivan (dir.), *Des langues calculables à l'homme incalculable. Hommage à Patrice Pognan*, Editions des archives contemporaines, ISBN: 9782813004260, doi: 10.17184/eac.9782813004260

– vzhledem k absenci kmenotvorné přípony v substantivu lze za základová považovat obě slovesa (*zásah* < *zasáhnout:zasahovat* a př. výše). Denominální slovesa sufixální protějšek nemají, mohou se však spojovat s jednou nebo více předponami (*závod* > *závodit* > *dozávodit*, *boj* > *bojovat* > *vybojovat / dobojovat* atd., *žert* > *žertovat* > *zažertovat* a také *lov* > *lovit* > *ulovit* podporující interpretaci v př. (2) výše).

3.2 Domácí slovesa s významem založeným na substantivu

Jako jasně denominální se jeví slovesa vztahující se k substantivům označujícím předmět, s nímž se při dané činnosti zachází (např. *sůl* > *solit, pepř* > *pepřit*; př. (6) až (11)) nebo který je používán jako nástroj (*led* > *ledovat, kámen* > *kamenovat*), plněn jako kontejner (*láhev* > *lahvovat, pytel* > *pytlovat*), příp. realizují další významové nuance (Štícha a kol. 2013: 226nn.).

(6) (a) *Nakapala jsem si deset kapek na kostku cukru.*
(6) (b) *Necháme je okapat a horké cukrujeme.*
(7) (a) *Vytáhl láhev koňaku, který by ji stačil zabít.*
(7) (b) *Naši členové smějí lahvovat vína jen z domácích hroznů.*
(8) (a) *A udělal jsem si pár poznámek na arších žlutého papíru.*
(8) (b) *Sedím věčně v kanceláři a papíruju.*
(9) (a) *Psům nasypou pepř na stopu.*
(9) (b) *Neměla jsi to tolik pepřit.*
(9) (c) *Pepřili to svými poznámkami.*
(10) (a) *Proti nám bylo slabě vidět bíle natřený plot nádražního skladiště.*
(10) (b) *Jsem moc rád, že jsem zahradu nemusel z druhé strany pozemku plotit.*
(11) (a) *Plnil krmítka kaštany a solí.*
(11) (b) *Mazala krajíce a solila je.*
(11) (c) *... kolik bude měsíčně solit výpalného.*

Uvedené příklady ukazují, že ačkoli jde o dvojice sémanticky blízké, ani u nich nelze konstatovat shodné prostředky: zastoupen je sufix *-ova-*, řadící utvořená slovesa do 3. třídy slovesné, a sufix *-i-* odkazující je k třídě čtvrté. Protože tato substantiva neobsahují předponu, ze zmíněných alternačních vzorců nelze aplikovat vzorce předponové, nicméně změny v kořeni při flexi v substantivu *sůl – soli* podporují denominální směr tvoření stanovený sémanticky. O denominálním směru tvoření svědčí také nedoloženost vidových protějšků s odlišným kmenotvorným sufixem.

I když porovnání korpusových frekvencí dostatečným podkladem pro určení směru tvoření není, frekvenční poměry v příkladových dvojicích stojí za pozornost. Přestože proces tvoření je u této skupiny produktivní, má substantivum vždy mnohonásobně vyšší frekvenci než jejich slovesa od nich utvořená; srov. tabulka 1. Všechna slovesa jsou doložena hned v několika prefigovaných podobách, zčásti se ovšem liší co do souboru kompatibilních prefixů (prefix *o-* lze použít téměř u všech, *pře-* jen u některých). Frekvenční data navíc ukazují, že ve čtyřech případech je souhrnná frekvence prefigátů vyšší než frekvence příslušného neprefigovaného slovesa. Uvedená prefigovaná slovesa vstupují – stejně jako prefigáty nemotivovaných sloves – do sekundární imperfektivizace (srov. *dosolovat, přesolovat*).

Published in : JAMBOROVA LEMAY, Diana ; PEREIRA, Christophe ; ŠMILAUER, Ivan (dir.), *Des langues calculables à l'homme incalculable. Hommage à Patrice Pognan*, Editions des archives contemporaines, ISBN: 9782813004260, doi: 10.17184/eac.9782813004260

Tabulka 1: Vybrané dvojice substantivum > sloveso a prefigovaná slovesa (absolutní frekvence z korpusu SYNv8; Křen *et al.* 2019)

substantivum	**frekvence**	**sloveso**	**frekvence**	**prefigovaná slovesa**	**frekv. sloves s pref.**
cukr	278 955	cukrovat	687	prefix+cukrovat (do-, o-, po-, pro-, pře-, při-, za-)	3 059
láhev/ lahev	274 037	lahvovat	497	prefix+lahvovat (na-, pře-, za-)	140
papír	404 052	papírovat	473	prefix+papírovat (do-, o-, od-, pře-, u-, vy-, z-, za-)	20
pepř	104 063	pepřit	211	prefix+pepřit (na-, o-, po-, pře-, při-, za-)	33 316
plot	136 161	plotit	8	prefix+plotit (do-, o-, při-, vy-, za-)	8 213
sůl	246 255	solit	7 156	prefix+solit (do-, na-, o-, od-, po-, pro-, pře-, při-, roz-, v-, vo-, vy-, za-)	66 477

4 Cizí slovesa a určení směru tvoření

Významnou součástí lexikonu češtiny jsou slova přejatá z cizích jazyků. V tradici českých slovotvorných popisů – a v souladu s přístupem ke slovotvorbě v přejaté slovní zásobě napříč evropskými jazyky (Eins 2015) – se přejatá slova analyzují analogicky ke slovní zásobě domácí. Otázku o směru tvoření si zde tedy klademe i u přejatých substantiv, která svou morfematickou strukturou odpovídají českým substantivům analyzovaným výše, a u souvisejících sloves. Ta většinou obsahují kmenotvornou příponu *-ova-* (*kontrolovat, segmentovat*), najdou se ale i příklady s příponami *-a-* (*klikat*), *-i-* (*googlit*) nebo *-nou-* (*trumfnout*). Substantiva v těchto dvojících vyjadřují obdobné významy jako ve dvojicích domácích: označují děj (*klik, upgrade, hazard, risk, audit*), předmět, který je používán jako nástroj při související činnosti (*filtr*) nebo který je výsledkem dané činnosti (*fragment*), který je cílem, kam je danou činností něco umisťováno (*archiv, garáž*), atd.

Při určování směru tvoření u slov s cizími základy se neuplatní alternační vzorce, ty se vztahují k domácí slovní zásobě. Analyzovat lze ale způsob tvoření vidových protějšků: Sufixální tvoření je vzácné. Ve všech doložených případech vyjadřuje substantivum i sloveso děj, srov. *klik* < *klikat:kliknout*, *risk* < *riskovat:risknout*, *upgrade* < *upgradovat:upgradnout*. Většina substantiv s dějovým významem a – podle našich dat – všechna slovesa vztahující se k substantivům s nedějovými významy ovšem vidový protějšek změnou kmenotvorné přípony netvoří a tyto dvojice tedy hodnotíme jako případy tvoření od substantiva ke slovesu: *audit* > *auditovat, hazard* > *hazardovat*; *filtr* > *filtrovat, fragment* > *fragmentovat, archiv* > *archivovat*. V přejaté slovní zásobě tak analýza aspektového chování sloves ukazuje situaci obdobnou jako v domácí slovní zásobě – některá dějová substantiva jsou tvořena od sloves, řada substantiv s touto sémantikou je ale primární a sloveso se jeví jako od něj utvořené, denominální směr je pak charakteristický pro dvojice se substantivy s významy nedějovými.

Published in : JAMBOROVA LEMAY, Diana ; PEREIRA, Christophe ; ŠMILAUER, Ivan (dir.), *Des langues calculables à l'homme incalculable. Hommage à Patrice Pognan*, Editions des archives contemporaines, ISBN: 9782813004260, doi: 10.17184/eac.9782813004260

Pro srovnání s domácími dvojicemi v předchozím oddílu je příklady (12) až (16) ilustrováno užití substantiv označujících nástroje a sloves vyjadřujících činnost. Ani jedno z těchto sloves nemá v korpusu doložený vidový protějšek utvořený sufixem, všechna ale mají doložené prefigované varianty. S výjimkou *surf* > *surfovat*, zřejmě v souvislosti s polysémií doloženou v př. (5) výše, má ve všech dvojicích substantivum vyšší frekvenci než sloveso (srov. tabulka 2). Oproti českým příkladům jsou ovšem prefigovaná slovesa (zde kromě *sprejovat*) vždy méně frekventovaná než sloveso bez prefixu; to by snad mohlo souviset s tím, že řada těchto neprefigovaných sloves lze použít v kontextech dokonavých i nedokonavých. Některá z prefigovaných sloves vstupují, analogicky k prefigovaným slovesům domácím, do sekundární imperfektivizace (srov. *odfiltrovávat, přefiltrovávat*) – i v tom vidíme doklad toho, že se slovesa s cizími základy stávají integrální součástí českého slovotvorného systému a je oprávněné k nim při lingvistickém popisu takto přistupovat.

(12) (a) *Proč by vám sem měl někdo odesílat fax?*
(12) (b) *Kopírky se postupně naučily faxovat.*
(13) (a) *Vzduch byl i přes filtry kombinézy naprosto vysušený.*
(13) (b) *Úkolem melaninu je filtrovat sluneční paprsky.*
(14) (a) *Karel mi lihem a sprejem ošetřil odřeniny.*
(14) (b) *Někteří z kluků, co tady sprejují, přijeli z Berlína.*
(15) (a) *Těsně před polednem mě probudil telefon.*
(15) (b) *Telefonoval jsem známým lékařům.*
(16) (a) *Nechal jsme si xeroxem udělat kopii.*
(16) (b) *Má to smysl xeroxovat realitu?*

Tabulka 2: Vybrané dvojice substantiv a sloves s cizími základy (absolutní frekvence z korpusu SYNv8)

substantivum	**frekvence**	**sloveso**	**frekvence**	**prefigovaná slovesa**	**frekv. sloves s pref.**
fax	33 860	faxovat	2465	prefix+faxovat (do-, na-, od-, pro-, při-, vy-, za-)	512
filtr	60 837	filtrovat	6 041	prefix+filtrovat (od-, pro-, pře-, před-, vy-, z-)	4 085
gril	37 661	grilovat	14 805	prefix+grilovat (do-, o-, po-, pro-, pře-, u-, za-)	2 335
sprej	38 853	sprejovat	1 135	prefix+sprejovat (na-, o-, po-, pře-, vy-, za-)	3 740
surf	3 585	surfovat	7 686	prefix+surfovat (do-, pro-, pře-, při-, vy-, za-)	780
telefon	568 292	telefonovat	51 062	prefix+telefonovat (do-, ob-, od-, pro-, u-, vy-, ne-, za-)	15 660
xerox	3 786	xeroxovat	89	prefix+xeroxovat (o-, na-, pře-)	106

Frekvence v této i předchozí tabulce jsou převzaty ze SYNv8 bez ruční revize. Namátková kontrola ovšem ukazuje, že především u slovesného lemmatu nemusejí být údaje přesné (např. podoba *telefonovat* se vyskytuje v SYNv8 jako lemma i u mno-

Published in : JAMBOROVA LEMAY, Diana ; PEREIRA, Christophe ; ŠMILAUER, Ivan (dir.), *Des langues calculables à l'homme incalculable. Hommage à Patrice Pognan*, Editions des archives contemporaines, ISBN: 9782813004260, doi: 10.17184/eac.9782813004260

ha prefigovaných protějšků). Do frekvenčních údajů pro prefigovaná slovesa nebyly zahrnuty frekvence sloves s cizími předponami (*infiltrovat*) ani sloves kompozitních (*windsurfovat*).

5 Závěr

Určení směru tvoření je nejen otázka praktická zaměřená na způsob zachycení slova základního a slova motivovaného v lexikografické praxi, ale také otázka teoretická související s paradigmatičností jednotlivých slovotvorných kroků a jejich důsledků v souvislosti se studiemi aspektologickými při popisu morfologie v širším slova smyslu. Při určování směru podle sémantických kritérií je – zřejmě nejen v námi zvoleném případě bezpříponových substantiv a příbuzných sloves – však problémem ne zcela jasná hranice, zda jde o sémantickou povahu motivovaného slovesa nebo jeho zdrojového substantiva.

Při lingvistické analýze autentického jazykového materiálu tak vzniká potřeba hledat kritéria, která by směr tvoření mezi substantivem a slovesem pomohla určit. Zatímco korpusová frekvence je z důvodu rozmanitých formálně-významových asymetrií a významových posunů kritériem nespolehlivým, užitečným vodítkem jsou alternace v předponových i kořenných morfémech zkoumaných substantiv a sloves a také způsob tvoření vidových protějšků – toto kritérium se dá aplikovat na slovesa domácí i cizí, včetně neologismů.

6 Poděkování

Tento příspěvek vznikl za podpory projektu GAČR GA19- 14534S. Při práci byly využívány jazykové zdroje spravované ve výzkumné infrastruktuře LINDAT / CLARIAH-CZ (projekt LM2018101), podporované Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy.

Literatura

DANEŠ, F., DOKULIL, M., KUCHAŘ. J. (1967), *Tvoření slov v češtině 2: Odvozování podstatných jmen*, Academia, Praha.

DOKULIL, M. (1962), *Tvoření slov v češtině 1: Teorie odvozování slov*, Academia, Praha.

DOKULIL, M. (1968), Zur Frage der Konversion und verwandter Wortbildungsvorgänge und -beziehungen, *Travaux Linguistiques de Prague* 3, pp 215–239.

DOKULIL, M., HORÁLEK, K., HŮRKOVÁ, J., KNAPPOVÁ, M., PETR, J. (1986), *Mluvnice češtiny 1. Fonetika, fonologie, morfonologie a morfematika, tvoření slov*, Academia, Praha.

EINS, W. (2015), Types of foreign word-formation, in P. Müller, I. Ohnheiser, S. Olsen, F. Rainer (eds.), *Word-Formation. An International Handbook of Languages of Europe*, vol. 3, de Gruyter, Berlin, pp 1531–1579.

FILIPEC, J., DANEŠ, F., MACHAČ, J., MEJSTŘÍK, V. (1998), *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*, 2. vyd., Academia, Praha.

FURDÍK, J. (1978), Slovotvorná motivovanosť slovnej zásoby v slovenčine, in J. Mistrík (ed.), *Studia Academica Slovaca* 7, Alfa, Bratislava, pp 103–115.

HAUSER, P. (1980), *Nauka o slovní zásobě*, SPN, Praha.

HAVRÁNEK, B., BĚLIČ, J., HELCL, M., JEDLIČKA, A. (1960–71), *Slovník spisovného jazyka českého*, Academia, Praha.

Published in : JAMBOROVA LEMAY, Diana ; PEREIRA, Christophe ; ŠMILAUER, Ivan (dir.), *Des langues calculables à l'homme incalculable. Hommage à Patrice Pognan*, Editions des archives contemporaines, ISBN: 9782813004260, doi: 10.17184/eac.9782813004260

IACOBINI, C. (2000), Base and direction of derivation. In G. Booij, C. Lehmann, J. Joachim (éds.), *Morphology. An International Handbook on Inflection and Word-formation.* vol. 1, de Gruyter, Mouton, pp 865−876.

KŘEN, M. a kol. (2019), *SYNv8 corpus* (z 12. 12. 2019). Praha: Ústav Českého národního korpusu, FF UK; http://www.korpus.cz

MARCHAND, H. (1964), A set of criteria for the establishing of derivational relationship between words unmarked by derivational morphemes, *Indogermanische Forschungen* 69, pp 10–19.

MILLET, Y. (1958), *Les postverbaux en tchèque*, Institute d'études slaves, Paris.

OSOLSOBĚ,. K. (2016), *Morfologie českého slovesa a tvoření deverbativ jako problém strojové analýzy češtiny*, MU, Brno.

PANOCOVÁ, R. (2017), Internationalisms with the Suffix *-ácia* and their Adaptation in Slovak. In *Proceedings of the Workshop on Resources and Tools for Derivational Morphology (DeriMo)*, EDUCatt, Milan, pp 61–72.

POGNAN, P. (1983), Une reconnaissance automatique des mots étrangers dans les textes scientifiques. Un essai en langue tchèque, *The Prague Bulletin of Mathematical Linguistics* 40, pp 31–42.

POGNAN, P. (1999), Histoire de l'écriture et de l'orthographe tchèques, *Histoire, Epistémologie, Langage* 21, pp 27–62.

POGNAN, P. (2007), Forme et fonction en analyse automatique du tchèque. Calculabilité des langues slaves de l'Ouest, in *Les langues slaves et le français: approches formelles dans les études contrastives*, Besançon: BULAG 32, pp 13–33.

POGNAN, P., PANEVOVÁ, J. (2013), Génération automatique de lexèmes slaves à partir de leurs raciness historiques. Une des bases de l'enseignement multilingue des langues slaves de l'Ouest (Nord et Sud), *Linguistica* 52, pp 59–75.

RUSÍNOVÁ, Z. (1978), *Tvoření slov v současné češtině*, UJEP, Brno.

SAMBOR, J. (1975), *O słownictwie statystycznie rzadkim*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.

ŠEVČÍKOVÁ, M. (2021), Action nouns vs. nouns as bases for denominal verbs in Czech: A case study on directionality in derivation, *Word Structure* 14, pp 97–128.

ŠMILAUER, V. (1971), *Novočeské tvoření slov*, SPN, Praha.

ŠTÍCHA, F., VONDRÁČEK, M., KOLÁŘOVÁ, I., HOFFMANNOVÁ, J., BÍLKOVÁ, J., SVOBODOVÁ, I. (2013), *Akademická gramatika spisovné češtiny*, Academia, Praha.

Published in : JAMBOROVA LEMAY, Diana ; PEREIRA, Christophe ; ŠMILAUER, Ivan (dir.), *Des langues calculables à l'homme incalculable. Hommage à Patrice Pognan*, Editions des archives contemporaines, ISBN : 9782813004260, doi : 10.17184/eac.9782813004260